

6. Тарабункин Д.П. Врубель. – М. : Искусство, 1987. – С. 35.
7. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. – СПб., 1901. – Т. XXI. – С. 278–279.

Форманюк Т.М. Художественные образы Сергея Соломко (по материалам Национального музея истории Украины)

В статье рассказывается о художнике-акварелисте Сергее Сергеевиче Соломко (1867–1928). Он работал в стиле модерн, создавая иллюстрации к почтовым открыткам, этикеткам, сказкам А.С. Пушкина, произведениям М.Ю. Лермонтова и др.

Ключевые слова: почтовая открытка, Сергей Сергеевич Соломко, модерн, иллюстрация.

Formanyuk T.M. Artistic images by Serhiy Solomko (based on the materials from National Museum of Ukrainian History)

This article tells us about water-color painter Serhiy Solomko (1867–1928), who has been working in the modern art style, creating illustrations for post-cards, labels, tails of O.S. Pushkin and M.Yu. Lermontov.

Key words: postal cards, Serhiy Solomko, modern art style, illustrations.

Надійшло до редакції: 28.09.2015 р.

УДК 1.671.11(477):069(477-25)

О.В. ШЕВЧЕНКО

Срібні ковші зі збірки

Національного музею історії України

Стаття присвячена вивченню групи предметів із дорогоцінних металів Національного музею історії України. Представлені срібні ковші є не тільки зразками срібного посуду XVII–XVIII ст., але й чудовими інформативними джерелами, що дають уявлення про нагородну систему цього періоду.

Ключові слова: Національний музей історії України, срібні ковші, пожалування, нагорода, Б. Ханенко, Д.С. Федоров.

Колекція предметів із дорогоцінних металів Національного музею історії України (далі – НМІУ) бере свій початок з моменту створення самого музею і сягає початку ХХ ст., коли Художньо-промисловий і науковий музей відкрив свої двері в старовину застиглої краси минулого, краси, що викликає естетичне задоволення і сприймається як відчуття особистої свободи у причетності до створення ідеалів мистецтва.

Пам'ятки золотарства НМІУ являють собою частину матеріальної культури людства, виконують різні соціокультурні функції та грають важливу інформаційну, супровідну і настановну роль. Знайомство з цими предметами розпочинається з візуального вивчення, яке спричиняє подальшу можливість доторкнутися до історичного простору, усвідомлюючи і розуміючи рівень достатку, культурний і соціальний рівень власника, його повноваження або рівень впливу в суспільстві...

У даному повідомленні хочеться звернути увагу на окрему, невелику кількісно, групу предметів із дорогоцінних металів, які пройшли шлях від предмету сервірування столу до почесної нагороди.

Практика нагородження найшанованіших людей суспільства мала багато спільного з нагородними традиціями середньовіччя і була розповсюджена в багатьох країнах, про що свідчать окремі історичні пам'ятки XVII–XVIII ст.

Протягом декількох століть у Російській імперії існував звичай нагороджувати окремі категорії людей шляхом пожалування їм від царського імені зброї, срібного посуду, хутра, тканин, шуб, кафтанів й інших предметів побуту. Зумовлені різними факторами, пожалування переслідували одну мету – заохочення до вірної служби людей, потрібних і бажаних володареві [1].

Найпоширеніші групи срібних предметів іноді дають нове висвітлення якого-небудь явища – як, наприклад, «жалуваний» посуд, тобто посуд, який – окрім свого прямого призначення – мав виключно особливе.

Срібний посуд: ковші, чарки, братини, кубки, стопи спочатку розглядалися лише як матеріальна цінність, як заміна грошового нагородження, але починаючи з XVII ст. вони набувають особливого значення почесної нагороди з написами, титулами, гербами. Срібним посудом нагороджували або, як раніше говорили «жалували» з найрізноманітніших приводів: за прибуток при зборі податку, внесеного в казну; за проведення торговельних операцій; за «посольську службу»; за перебування в полоні тощо. Нагороджували і за послуги, надані особисто володареві та членам його родини [2].

Найпочесніше місце серед жалуваного срібного посуду займали срібні ковші, які протягом століть змінювали своє побутове призначення, але були єдині, про які можна сказати – суто російська форма посуду, що не повторювалася у жодній країні Заходу. Овальної форми, витончені, тонкостінні вони нагадували птаха, що пливе по воді. Найцінніші екземпляри знаходилися в царських або монастирських скарбницях. Такий посуд зберігали, а в державних скарбницях він стояв на спеціальному обліку, де навіть визначали вагу кожного предмету та оцінювали його в грошових одиницях того часу. З часом ці вироби набували значення пам'ятки старовини та родинної реліквії, яка передавалася у спадок із покоління в покоління, або за традицією, яка склалася; передавалися до монастирів у якості пожертв [3]. Витісняючись із побуту новими формами посуду, ковші втрачають своє утилітарне призначення, залишаючись лише як предмет для пожалувань, які практикувалося аж до часу правління Олександра І. З метою пожалувань срібні ковші в разі необхідності брали з поставців, з царських палат і, головним чином, із царської казни, яка зберігалася на Казенному дворі. Починаючи з другої поло-

вини XVII ст. ковші для пожалувань почали виготовляти в Срібній палаті за окремим трафаретом із вирізаним титулом царя, чеканим державним гербом й ім'ям і заслугами нагороджуваної особи [4].

У XVI ст. і першій половині XVII ст. ковші жалувалися у святковій обстановці самим царем або в його присутності. З середини XVII ст. вже не зустрічаються вказівки на те, що ковші жалуються нагородженим у присутності царя. Якщо раніше ковші жалувалися за будь-які дії, то починаючи з середини XVII ст. виділяють дві найбільші групи пожалувань, викликані певними економічними та політичними завданнями, які стояли перед державою: козакам «за верние служби» та пожалування «за прибор». З цього часу срібні ковші жалуються в нагороду тільки козакам та посадським і торговим людям [5].

Зберігаються в НМІУ ковші, які на сьогодні є вишуканими інформативними джерелами, що невід'ємно пов'язані з певними історичними подіями, конкретними людьми, які слугували своїй країні, отримавши за це одну з найпочесніших нагород.

Згадування про пожалування «за прибор» зустрічаються протягом усього XVII ст. Пізніше у зв'язку з фінансовими проблемами країни та невпинним зростанням витрат, особливо широко застосовуються царські нагороди – пожалування для заохочення збирачів податків. Одним із найбільших прибутків царської казни були питейні (кружечні) та митні збори. Для проведення цих зборів обиралися добропорядні, не злодії, без боргів заможні люди. Вибраних голів і цілувальників приводили до присяги, виборці давали за них поруку, після чого ті повинні були зібрати призначений податок («оклад») та ще й із прибутком («прибором»). Коли «прибор» набував значних розмірів, окрім пожалувань хутром, тканинами, жалувався ще й срібний ківш із гербом і титулом монарха. З другої половини XVII ст. на жалуваному ковші, крім титулу царя, також вирізувалося ім'я нагороджуваного, датування з вказаними заслугами, за які був виданий ківш. Ці написи, з одного боку, являються чи не найкращою прикрасою гладеньких стінок ковша завдяки майстерності, з якою різьблярі вписували складну в'язь у стрічки та кола. З іншого боку, вони дають багато цікавих відомостей про розмір «прибору», про соціальне положення нагороджуваних, а в деяких випадках майже дослівно повторюють увесь указ про пожалування. Відтак, ківш фактично набуває характеру документу [6].

Срібний ківш із музейної збірки НМІУ (РДМ-923) жалуваний царями Іваном Олексійовичем і Петром Олексійовичем нижньоновгородцю князю Михайлу Дементьеву. Ківш виготовлений із одного цільного шматка срібла, овальної форми з частковою позолотою зовні й усередині. Дзеркало дна прикрашене круглою випуклою мішенню (медальйоном) з карбованим зображен-

ням герба Російської імперії – двоголового орла, увінчаного царськими коронами зі скіпетром і державою в лапах. Мішень обрамлена трьома рельєфними валиками. Стрілка (носик) злегка піднята і закінчується шишечкою; пелюсть (рукоятка, держак) у формі овально-загостреного листочка, що прикрашений гравірованим зображенням птаха, який сидить на пишній гілці. Вінчик ковша позолочений, зовні профільований хвилястим валиком. Два спуски всередині, прикрашені позолоченим гравірованим рослинним орнаментом.

Під хвилястим валиком на зовнішній стінці ковша розміщена смуга напису, в яку вписано напис пожалування: «1688 (1689) ГОДУ ПОЖАЛУВАЛИ СИМ КОВШОМ ГОЛОВУ НИЖЕГОРОДЦА МИХАИЛА ДЕМЕНТЬЕВА СІЯ ДОКУ КНЯЗЯ ЗА ПРИБОР НИЖЕГОРОДСКОГО КРУЖЕЧНОГО ДВОРА 1687 (1688) ГОДУ». Смуга з написом перебивається позолоченими колами, в які складною в'язю вписаний царський титул: «БОЖИЮ МИЛОСТИЮ МЫ ВЕЛИКИЕ ГОСУДАРИ И ВЕЛИКИЕ КНЯЗИ / ИОАНН АЛЕКСЕЕВИЧ И ПЕТР АЛЕКСЕЕВИЧ / ВСЕЯ ВЕЛИКИЕ И МАЛЫЕ И БЫЛЫЕ / РОССИИ САМОДЕРЖЦИ». Внизу під колом розміщено гравірований напис, який доповнює і зазначає розмір «прибору»: «ЗА АРТИ РУБЛЕЙ ЗА 8 АЛТИН» (1113 руб. та 8 алтин).

Розглядаючи даний жалуваний ківш із музейної збірки, можна зазначити, що Михайло Дементьев в 1680-х роках був призначений збирачем податку («окладу») з нижненогородського кружечного двору. А з гравірованого напису дізнаємося про розмір зібраного «прибору», тобто прибутку над податком. Цей ківш унікальний і тим, що був пожалуваний у період, коли на престолі одночасно перебували неповнолітні царі Іван Олексійович та Петро Олексійович, а правителькою була Софія Олексіївна, яку Петро I скинув з престолу в 1689 р. і відправив у Новодівичий монастир.

Є в музейній колекції ще декілька вишуканих ковшів, поєднаних темою пожалування. Наприклад, масивний, виготовлений з одного цільного шматка металу, овальної форми з частковою позолотою зовні та всередині срібний ківш (РДМ-966). В центрі дзеркала ковша розміщений рельєфний круглий медальйон із зображенням на гравірованому фоні карбованого герба Російської імперії – двоголового орла зі скіпетром і державою в лапах, увінчаного короною, на грудях орла геральдичний щит із зображенням Георгія Побідоносця. «Носик» (стрілка) ковша піднятий, прикрашений пластинами з рослинним орнаментом, закінчується зрізаною кулькою з гвинтом (втрачене навершя носика). З протилежного боку розміщено пелюсть (держак) овально-загостреної форми з гравірованим рослинним орнаментом і вензелем імператриці Єлизавети Петрівни. На звороті держака 2 отвори. Два спуски всередині прикрашені

позолоченим гравірованим рослинним орнаментом. Вінчик ковша позолочений, зовні профільований хвилястим валиком. На тулубі симетрично розміщені чотири картуші, в які вписано напис пожалування старослов'янською мовою: «СЕЙ КОВШЪ ІС КАЗНЫ ЄЯ ІМПЕРАТАРСКОГО ВЕЛІЧЕСТВА / ПОЖАЛОВАНЬ МОСКОВСКОМУ ПЕРВОЇ ГІЛЬДІЇ / КУПЦУ ФЕДОРУ ВАСИЛЬЕВУ ЗА УСЕРДНОЕ ЖЕЛАНІЄ / В ПРИРАЩЕИ КАЗЕННАГО ДОХОДУ». На профільованому вінчику зовні розміщено троє клейм:

клеймо майстра Іллі Григоровича Кучкіна, що працював у 1743–1755 роках;

клеймо пробірного майстра 1755–1768 років Михайла Боровщикова;

клеймо із зображенням герба Москви, яке ставилося в 1750-х роках.

Ще один жалуваний ківш (РДМ-967) виготовлений з цілого шматка металу, овальної форми з частковою позолотою зовні й усередині. В центрі дзеркала розміщений рельєфний круглий медальйон, обрамлений валиком, із зображенням карбованого герба Російської імперії – двоголового орла зі скіпетром і державою в лапах на канфаренному тлі. «Носик» (стрілка) ковша піднятий, закінчується зрізаною кулькою з отвором (прикраса носика втрачена). З протилежного боку розміщено пелюсть-держак овально-загостреної форми із зображенням двоголового орла, зі скіпетром і державою в лапах, увінчаного короною. Два спуски всередині прикрашені позолоченим гравірованим рослинним орнаментом. Вінчик ковша позолочений, зовні профільований. Під вінчиком на зовнішній стінці ковша розміщена смуга напису, в яку вписано царський титул: «БОЖИЕЮ МИЛОСТИЮ ВЕЛИКИЙ ГОСУДАРЬ ЦАРЬ ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ПЕТР АЛЕКСЕЕВИЧ ВСЕЯ ВЕЛИКИЕ И МАЛИЕ И БИЛИЕ РОССИИ САМОДЕРЖЕЦ». На пояску напис: «ВОЛОДИМЕРОВЫ ПОСЯЦКОГО УЛВКА КЛИМА ОРЛОВА ЗА ПРИБОР ТАМОЖЕННОГО И КАБАЦКОГО ЗБОРУ ЧТО БУДУЧИ ОНЪ БУРМИСТРОМ ѿГ ГОДУ ЗАТУ ПОЖАЛОВАЛЬ СИМ КОВШЕМЪ РЖЕВЬ», пояском напис продовжується: «ЕВО СЛУЖБУ И ЗА ПРИБОР ВЕЛИКИ ГОСДАРЬ ПОЖАЛОВАЛЬ». Усі пояски та кола гравіровані тонкими лініями, що чітко виділяють літери. Стінки ковша оздоблені гравірованим рослинним орнаментом.

На пелюсті розміщені клейма:

- клеймо із зображенням герба Москви, що ставилося в 1700–1710-х роках;

- клеймо з літерним позначенням дати «ѿД», що вказує на 1704 р.;

- клеймо з літерами «НӨЕ» – ініціалами невстановленого поки московського майстра срібної справи початку XVIII ст.

Розглянуті ковші є зразками нагород «за прибор». На жаль, пошуки відомостей про нагороджених представленими ковшами на сьогодні обмежилися

лише скупою інформацією з мережі Інтернет. Про Федора Васильєва інформація відсутня, а Клим Орлов – ржевський купець і бургомістр – згадується у контексті історичної довідки про відбудову церкви Божої матері у м. Ржев на офіційному сайті Тверської єпархії [7].

Хочеться звернути увагу ще на один нагородний ківш (РДМ-964). Цей ківш відрізняється від згадуваних вище тим, що нагороджений отримав його за службу. Ківш масивний, виготовлений із цілого шматка металу, овальної форми з частково позолотою зовні й усередині. В центрі дзеркала розміщений обрамлений пальмовими гілками рельєфний круглий медальйон із зображенням карбованого герба Російської імперії – двоголового орла зі скіпетром і державою в лапах, увінчаного короною; на грудях орла геральдичний щит із зображенням вензеля Єлисавети Петрівни. «Носик» (стрілка) ковша піднятий, має невеликий отвір. З протилежного боку розміщено пелюсть-держак овально-загостреної форми, що закінчується пластиною у вигляді корони з накладним медальйоном. На медальйоні профільне погрудне зображення імператриці та напис «Б.М. ЄЛИСАВЕТА ІМПІ І САМОД. ВСЕРОС. М.М.Д». Два спуски всередині прикрашені накладними фігурними пластинками. Вінчик ковша позолочений, зовні профільований хвилястим валиком. На тулубі симетрично розміщені картуші, в які вписано напис пожалування старослов'янською мовою: «БОЖИЕЮ МИЛОСТИЕЮ МЫ ЕЛИСАВЕТА ПЕРВАЯ ИМПЕРАТРИЦА И САМОДЕРЖИЦА ВСЕРОССИЙСКАЯ И ПРОЧАЯ ПРОЧАЯ ПРОЧАЯ ПОЖАЛОВАЛИ СИМ КОВШОМ ВОИНА ДОНСКОГО СТАРШИНУ ЗИМОВОЙ СТАНИЦЫ АТАМАНА АГЕЯ ИВЛЕВА ЗА ЕВО МНОГИЯ И ВЕРНЫЯ СЛУЖБЫ 1744 ГОДУ ЯНВАРЯ 25 ДНЯ».

Звертаючись до інформативних джерел, згадаємо – що з другої половини XVII ст. ковші жалувалися тільки «за прибор» і «за верние служби». Представлений ківш якраз і є нагородою за службу. З напису дізнаємося, що нагороджений Агей Івлев був отаманом Війська Донського. На жаль, про нього також знайшлося дуже мало інформації. Прізвище отамана згадується в статті В.В. Грибовського «Рыбные промыслы в Восточном Приазовье» зі збірника статей з історії та історичної географії Східного Приазов'я «Великий ромбіт».

Є в колекції ще один ківш, який не має нагородних написів (РДМ-1160), але він є невід'ємною частиною історії в цілому та частиною історії музею. Це кований, овальний, частково золочений ківш, його тулуб з лицьового боку прикрашений гравірованими поясками з рослинним орнаментом у вигляді трилисників. Спуски всередину також прикрашені золоченими зображеннями трилисників. Вінчик профільований, золочений. Стрілка (носик) припіднята, загострена. З іншого боку тулуба розміщена пелюсть (рукоять) у вигляді загостреного овального листочка, по контуру обрамлена гравірованою

золоченою лінією. Знизу на пелюсті розміщені літери «Ф» «Р» «С» «Б» (ймовірно аббревіатура ім'я власника).

Отже, розглянувши ковші музейної колекції, ми маємо уявлення про предмети, які використовували не тільки для практичного повсякденного вжитку в побуті, але й існували ще як нагорода, заохочення, відображаючи певні історичні віхи чи події. Згодом утрата практичного значення ковшів викликає зміни їх форм – ковші іноді піднімаються на піддон або ніжки у вигляді кульок, рукоять втрачає плавність вигину. Ковші середини і другої половини XVIII ст. – це іноді своєрідні, масивні овальні посудини з хвилястими краями високих стінок, з литими орлами, які тримають у дзьобах гілку або вінок. Вони лише за традицією можуть називатися ковшами, позаяк за формою та прикрасами це вже суто декоративні вази, які не мають нічого спільного з давньоруськими ковшами. В XIX – на початку XX ст. в пошуках національно російських форм створюються парадні срібні ковші, прикрашені різьбленням, чеканкою, черню й емаллю з модернізованим орнаментом у «російському стилі». Ці декоративні ковші слугують посудом для вина і мають призначення призу чи підносного предмету.

Але хочеться зупинитися ще на одному моменті нашого дослідження. До сьогодні інформації про представлені ковші було небагато. В архівних документах, книгах надходжень й інвентарних книгах НМІУ були відомості про те, що майже всі музейні предмети, в т.ч. й ковші, в 1946 р. були передані з Державного банку СРСР, державного сховища Москви до Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка в м. Києві, потім передані до Київської контори Держбанку УРСР, у фонди Музею історичних коштовностей УРСР. Згодом у 1984 р. згідно з Наказом Міністерства культури УРСР вони передані на зберігання до Державного історичного музею УРСР, де й зберігалися як яскраві приклади нагород за певні заслуги. Проте, працюючи над вивченням предметів музейної збірки з дорогоцінних металів, провівши роботу у науковому архіві Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенко та в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, нами було, завдячуючи випадку, встановлено походження представлених ковшів.

Два з них – РДМ-923 та РДМ-1160 – були визначені за описами в архівних документах музею Ханенків і виявилось, що вони належали до збірки відомого колекціонера, одного із засновників Художньо-промислового і наукового музею – Богдану Ханенку. Інші три – РДМ-964, РДМ-966, РДМ-967 – надійшли до музею в 1909 р. і належали до колекції Дмитра Сергійовича Федорова, Київського та Волинського віце-губернатора, й які він заповів Художньо-промислового і наукового музею.

Насамкінець хочеться ще раз зазначити, що представлені пам'ятки – срібні ковші XVIII ст. з вирізними написами та клеймами є чудовими інформа-

тивними джерелами, що несуть відомості про певні історичні віхи, навіть дають можливість прослідкувати долю людини, її роль у суспільстві. І – що найважливіше – дають нам поштовх не тільки до знайомства з вишуканими шедеврами, але й визначають важливість вивчення свого минулого для збереження історії майбутнім поколінням.

Джерела та література

1. Шевченко О.В. Нагородна зброя кін. XVII – поч. XX ст. // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. – К.: «Фенікс», 2011. – С. 340.
2. Постникова-Лосева М.М. Золотое и серебряное дело кон. XV – нач. XX в. – М., 1985. – С. 21.
3. Ковши, чаши, братины, чарки... // Антикваріат. – 2007. – №1–2 (44). – С. 8.
4. Постникова-Лосева М.М. Русские серебряные и золотые ковши. – М., 1953. – С. 16.
5. Там само. – С. 17.
6. Там само. – С. 26.
7. Санкт-Петербурзький філіал Інституту російської історії РАН, ф. 238, у складі колекції Н.П. Лихачова, 1745–1808.

Шевченко О.В. Серебряные ковши из собрания Национального музея истории Украины

Стаття посвящена изучению группы предметов из драгоценных металлов Национального музея истории Украины. Представленные серебряные ковши являются не только образцами серебряной посуды XVII–XVIII вв., но и прекрасными информативными источниками, которые дают представление о наградной системе этого периода.

Ключевые слова: Национальный музей истории Украины, серебряные ковши, пожалования, награда, Б.И. Ханенко, Д.С. Фёдоров.

Shevchenko O.V. Silver scoops (baskets) from the collection of Museum of History of Ukraine

This article is dedicated to a study of precious metal subjects of National Museum of History of Ukraine. Submitted silver scoops (baskets) are not only the samples of silverware of 17–18 century but also wonderful informative sources which makes an impression of awarding system of that period.

Key words: National Museum of History of Ukraine, silver scoops (baskets), award, B.I. Khanenko, D.S. Fedorov.

Надійшло до редакції: 03.10.2015 р.